

Régen a közösség adta látásmód formálta a (mainál sokkal szűkebb) valóságot és annak képét, ma már azonban ilyen látásmód nem lévén, a nyugalmat keresőnek a már formáltnak kell fordulnia. Csanádi Imre választásai persze különös módon *önmagukban* is megrajzolnak egy látásmódot (pedig római kori freskóktól XX. századi művekig kétezer év alkotásai ihlették) – amint pl. megrajzolnak egy, az övétől nagyon eltérő, de ugyanilyen érvényes látásmódot Tandori Dezső impresszionista képekről írott versei is. Mintha a konszenzus pusztá *vágya* olyan erő volna, amely az elvesztett közösségi valóságképeket is pótolni tudná.

Lehetséges, hogy valóban így is van. Hiszen az igazi vágy mindig meghatározza saját tárgyát (és viszont, maga a vágy e tárgy ismerete révén formálódik). A konszenzus utáni vágy pedig a különféle, efemernek bizonyuló mai kvázi-konszenzusokkal (neoavantgárd, népiség stb.) szemben a konszenzus lényegi formáját helyezi előtérbe, a *rendezettséget, áttekinthetőséget, értelmezhetőséget*: egy világos világot.

Csanádi Imre maga – Székely Bertalan szerepében – a MOHÁCSI EXHUMÁLOK című versében az ars poetica szintjén fogalmazza meg gyanítható költői célját:

„*Artisztikum? Alátepertem,
szolga gyanánt, a Didaktikának.*”

*Szolgálni, hatni – tudtam-e máshogy itt?
Ítéletek meg! Vállalom, úgy igaz:
király voltam, kincsembé fúltam...
Béke velünk, fanyar exhumálók!”*

Milyen jó, hogy ebben az 1972-ben írott és marasztóan aktuális versében Csanádi Imre önmaga megítélését illetően téved! Nem sikerült alátepernie az artisztikumot. Szép verseket ír (sajnos nagyon ritkán), amelyeket fölolvadni sokkal jobb, mint így, ilyen szárazon írni róluk.

Fabri Péter

HASZNOS ISMERETEKET TERJESZTŐ DETEKTÍV REGÉNY

Lengyel Péter: *Macskakő*

Szépirodalmi, 1989. 542 oldal, 63 Ft

Régóta szeretnék irodalmi kritikát írni. Leginkább valamilyen jó történelmi regényről, amelyben a történelem nem egy parabola cseppfolyós nyersanyaga, hanem a történet szilárd kerete, s az író nem szükségképpen a bizonyított tényekhez, adatokhoz, a valóságos szereplőkhöz, hanem a történetiséghez hű. Régóta szeretném a történelem és az irodalom közé húzott műszaki határzárakat lebontani, a határokat átjárhatóvá tenni, amint azt számos író útlevel és vízum – olykor térkép – nélkül már megtette. Keresve sem találhattam volna jobb témát, jobb könyvet, mint Lengyel Péter MACSKAKŐ-jét, amely elsőrendű irodalom és hiteles történelem, időhöz és eseményhez kötött és mához szóló, s mindemellett még izgalmas és elbűvölő olvasmány is. A művelődéstörténetet és a kalandregényt a mindenütt jelen lévő író személye köti össze, aki fiákeres és tűznyelő, betörő és bárzongorista, apa és író – és minden minőségében nemkonformista rezonőr.

A Lengyel Péter teremtette műfaj közel áll a történetíráshoz. A kaland és a krimi, vagyis az élményszerű „sztori” mindig is szerves alkotóeleme volt a *history*nak, amely az ősidők mitológiájától s az eposzoktól örökölte az élményszerű epika és a rejtvénytudományok nyelvét. Csak a pozitívista pedantériától és valami életidegen „kliometriától” megfertőzött ahistorikusok tagadhatják meg a krimivel és a kalandregénnyel való genetikus rokonságot. A historikus örömmel és élvezettel forgatja Lengyel detektív regényét, és a gyanú árnyéka sem merül fel benne, hogy netán álcázott detektív regényt tart a kezében, amely csupán a magvasabb, ám súlyosabb mondanivaló hordozórakétájaként, a krimin nevelkedett publikum elandalítására és elcsábítására használja a furfangosan bonyolított bűnügyi történetet. Ilyen ámító reklámfogás nem illenék sem a rangos íróhoz, sem a rangos kiadóhoz, amint

a bedőlés sem a valóságos és fiktív krimik gar madáján nevelkedett historikushoz.

Éppenséggel úgy vélem, hogy Lengyel Péter a klasszikus kriminek új változatát találta fel. A rendszerezésre hajlamos olvasók előtt bizonyára ismeretes, hogy a klasszikus kriminek két alapútusa van: amikor nem ismerjük a tettest, és együtt nyomozunk a detektívvel, vetekedve vele abban, hogy még a végkifejlet előtt rájövünk-e a megoldásra – és amikor kezdetből beavatottak vagyunk, és mindentudásunk páholyából fölényesen ellenőrizzük a detektív intelligenciáját, logikáját. Nos, Lengyel egy kombinatív változatot mutat be. Ám bár kezdetből ismerjük a potenciális, majd tényleges tettest (tetteseket), mégsem leszünk beavatva nyomban, hogy hová tűnt el a leütött kasszakirály teteme, ki tüntette el, és miért nem talált rá az éles logikával és rutinnal megáldott nyomozóbíró. Így mindvégig marad valami az első típusú krimik több száz voltnyi feszültségéből. Újításként benyújtható az a fogás is, hogy a szerző maga is tagja a bűnszövetkezetnek, de nem alvilági figura. Roppant méltányos, sőt lovagias az emberarcú detektívönök iránt. Így aztán a jámbor olvasó kénytelen megosztani rokonszenvét a bűnöző és a bűnüldöző között, ami a szokványos krimik egyenáramú feszültségét nyomban váltóáramúvá alakítja, és a bűnös társadalompszichológiai értelmezését jócskán relativizálja.

Ha szabadalmaztatni már nem lehetne is, nálunk mégiscsak újítás, hogy Lengyel detektív regénye egyúttal *művelődéstörténeti* – vagy talán kultúrantropológiai – regény is. Az elbeszélés két rétege, a tüneményes városiasodás és a nagyvárosi bűnözés oly szorosán összekapcsolódik, hogy valójában egyazon szőnyeg két oldalát látjuk benne: a színét meg a fonakját. A nagyváros felvilága és alvilága, mulatók urak, gazdag polgárok és gátlástalan szegénylegények, kávéházak és bordélyházak, az *Establishment* és a *Bohémia* világa: egyazon város két arca.

Öszintén szólva, leginkább ez a kettősség, kiváltképpen a művelődéstörténeti arc ragadt meg, és rokonított az első fejezettől kezdve a szerzővel: a téma, a kor, a szemlélet összecsengése. Millennium, századvég, csupa pezsgés és nyüzsgés, felhőlennek látszó biztonság és prosperitás. Alapító, feltaláló és felfedező géniusok páratlan tűzijátéka, amely-

hez az Úristen jókedvében küldhette a szikrát. A jólét árnyékában, igaz, burjánzik a nyomor, és virul a bűnözés, de éled a szociáldemokrácia és a munkásmozgalom. A békét és biztonságot bizonytalanítja a nacionalizmus és a feudális konzervativizmus, de sarjad a radikális demokrácia. Buda szőlőhegyein és Pest kávéházaiban új kultúra virágozik. „*Jó fogú kor, gyönyörű, terhes korszak, / Mikor lendült a rest, magyar kerék, / S az emberek mertek merni s bomlottak*” (Ady).

Ámde a kort, a témát sok nézőpontról lehet szemlélni. A Lengyel Péteré azért vonzó, mert *emberközpontú*. A hatalom, a kormány, a pártok, maga a nagy hatalmú császár-király, Ferenc József is csak a periférián, az időnként a korjellemzőként beiktatott hírovtatban kapnak helyet. Lengyel szerint létezik a *valóságos történelem*, a város építése, a körüti bérházak, a külvárosi gyárudvarok, az élet fenntartása és szaporítása, az a tudat, hogy az egész emberi világ itt készül. Ezzel szemben áll az „úgynevezett” (mondhatjuk; a „hivatalos”) történelem, „*mely azon méri hőseit, hogy mekkorával járultak hozzá a népességkorlátozáshoz*”, és „*amely végső kiéljesedését mindig az emberáldozatban találja meg*”.

Jó együttérzéssel olvasni ezeket a gondolatokat. Magam is többször használtam már a „hatalomközpontú” és az „emberközpontú” történelem kifejezést, kollégáim elnéző mosolyát vagy megrovó haragját kiváltva. De hát a közkeletű és bizonyára többségi véleménnyel szemben, hogy minden történelem lényegében a hatalomért folyó harc, osztályok, népek, fajok harca, én Lengyellel tartok, aki a bonyolult világot egyszerű képletre bontja le: „*valaki vagy az áldozatok oldalán áll, vagy a gyilkosokén. A többi szó*”. Valóban egyszerű és egyszerűsített ez a képlet, hiszen a világot nem lehet csupán áldozatokra és gyilkosokra osztani. Ennél már Örkény valóságlátóbb volt. Hiszen hányszor forgott nálunk úgy a kerék, hogy a gyilkos és az áldozat helyet cseréltek egymással, miközben a cinkosok tapsoltak vagy hallgattak, az áldozatok pedig a túlélés reményének bűvöletében megalázkodtak. Tudom én, hogy a valóságos, „emberközpontú” történelem sokkal árnyaltabb ennél. Tudom, hogy e sokféleség megértése írónak és történetírónak egyaránt helyesírási szabálya. Mégis, le kellett írni azt, hogy a gépfegyver a kézben vagy az uralmi

biztonságtudatban, valaminő megváltáshittel és morállal töltötte el a hatalom megszállottait: azt hitték, ételként etethetik meg a tehénlepényt, italként itathatják meg a tehénsört, utcákat nevezhetnek el terroristákról. Le kellett egyszer írni, hogy a gyilkosok, nevezzék őket forradalmi diákoknak vagy hazafias kommandóknak, csak gyilkosok maradnak, és semmilyen igazsághoz nem lehet holtte-meken átgázolva eljutni.

Lengyelnek igaza van, de sarkított igazában finom árnyalatok mosódnak össze. Itt van mindjárt az idősíkok összefüggése. A regény három idősíkból áll: a kozmogóniai, illetve az (emberi) törzsejlődési őskorban, a millennium korában és napjainkban. Ez utóbbi kettő átjátszhatósága könnyen belátható: nagyapáink Budapestjén élünk, s ők a mi emlékezetünkben. A közelmúlt és a jelen egybejátszásának szervességét a főszereplő azonos-sága biztosítja: Lengyel mindvégig a narrátor és a betörő, a mutatványos és a gyerekek nevelő apa a mai Pesten. Amilyen kitűnő megoldás ez történelmünk egységének, problémáink egylényegűségének bemutatására, annyi zavart is okoz.

A regény kozmogóniai idősíkja, amely kiterjed a világ keletkezését harsányan hírül adó Nagy Bummtól s a földtörténeti őskortól a sárkánygyíkokig, és tőlük az emberi ősnemzedékek hosszú során át a nagyapónak nevezett író ősig – sem logikailag, sem történetileg nem kapcsolódik a történet valóságos idősíkjaihoz. Ha igazi irodalmi kritikus volnék, valamelyik páholy tagja, akkor most törhetném a fejemet valamilyen elegáns filozofikus magyarázaton. A kozmogóniai és filogenetikus „inzertek” vajon a történet kozmikus egyetemességét vagy a zárt rendszerben szűkségképpen bekövetkező entrópiát sugallják-e? Avagy – mint egy jeles kritikusként véli – az *objektív epika* abszolút terét teremtik-e meg? De bárhogy töröm is a fejemet, a történetiség szempontjából más ésszerű magyarázatot nem találok, mint a *pedagógiai éroszt*, a szenvedélyes ismeretterjesztő tudás- és tanításvágyát. Lengyel nemcsak tulajdon édesgyermekét, de egész népét akarja – szellemesen, szemléletesen, olykor némi dilettantizmussal oldva az általános relativitáselmélet és a kvarkok titkos világának komolyságát – taní-tani.

De hát az ismeretterjesztő, a krónikás és a

történetíró között éppen a történeti idő felfogásában rejlik a nagy különbség. A népnevelő számára ugyanis nem a történelmi folyamat relativáló önmagyarázata a fontos, hanem a hasznos ismeretek közlése, a krónikás számára pedig a lineárisan előremozgó idő regisztrálása. A megtörtént dolgok írója számára azonban nemcsak az egyszeri történet a releváns, ahogyan azt a valóságos szereplők az adott pillanatban valóságos indítékokkal végigjátszották, hanem ahogyan azt az ideiglenes vagy örök nyugalomba vonult szereplők más és más körülmények között újra elbeszéltek. A történelmi idő tehát a történet valóságos idejét is és az újraelbeszélés koráig eltelt időt – a történelem önmagyarázatát is magába foglalja. Ebben az értelmezésben új megvilágítást kaphat az a rokonszenvező egyetértés, amellyel a millennium és a mi korunk szerves összekapcsolását méltattam. A századvéget a maga nemzedéke, legalábbis vállalkozói, építői, írástudói a biztonság és a prosperitás korának látták; harminc év múltán a hanyatlás, újabb harminc év elteltével a kizsákmányolás és népnyomor, a függés és pusztulás sötét korának minősítették. Az utóbbi harminc évben a történet újraelbeszélése ismét a biztonságérzetet és a prosperitásélményt emeli ki, az *önámító* biztonságérzetet, amely nem vette észre vagy nem vette komolyan a gondok gyűlemlő gomolyfelhőit.

A történelmi idő e relativizáló önmagyarázata persze nemcsak visszatekintve, hanem a mába világítva is érvényes. Lengyel detektív regényes elbeszélése mély történetiséggel mutatja ki, hogy a századvég a valóságos béke és prosperitás kora volt, s az iránta érzett nosztalgia nem illúziókból pingált giccses rekonstrukció, hanem a *mi* gyorsuló süllyedésünk, aggasztó pusztulásunk masszív kritikája. Ebben az összefüggésben a „Most” fejezetek a száz év előtti pezsgő közélettel, a nyüzsgő üzleti világgal és a sikerektől-bukásoktól színezett magánélettel szembeállított mai világunk tespedésének, hernyólétre redukált köz- és magánéletének hiteles krónikája.

Nem problémamentes a hasonló társadalmi síkok, az egymással mégannyira rokonítható rétegek identifikálása sem. Az idősíkok egybejátszása szempontjából, amint röviden említettem, valóságos szerkesztési telitalálat a két főhős azonossága. Utóbb már fel sem tű-

nik a kettejük közötti nagyapányi különbség, hirtelen szerepváltásaik meg egyenest az időgépben ide-oda cikázó repülés és lebegés kellemes élményével töltenek el. Ami azonban az anyagtalán időben könnyen átjátszható, az a társadalom keményebb közegében nehezen megy. Lengyel, a pesti vagány és a pesti író csak látszólag azonos közegben él és mozog.

És itt meg kell különböztetnünk a bohémvilágot a társadalom peremére szorult, disszidens értelmiségiek köreitől, bárha a kettő határos, sőt olykor átfedi egymást. A hatalomnak és a rendnek ugyanis kétféle marginalizálódott ellentéte létezik: az engedélyezett komédiások, az extravagáns művészek, a félvilági és alvilági hölgyek, az úri bűnözők tarka serege – és a kívülálló kritikusok, a magányos vagy csoportos lázadók: az *avantgárd értelmiség*. Az előbbieket, Bohémia polgárai – bármennyire gúnyolják, fosztogatják is – az Establishmenthez tartoznak. Udvar nélkül nem lehet meg az udvari bolond, kassza nélkül a kassza-fűró, jómódú pártfogó nélkül a kitarított prostituált. Regényünk kassza-fűrói bizonyára hevesen tiltakoztak volna kapitalista nagybankok, nagyvállalatok felszámolása ellen. Az életmód, a gesztus lehet ellentmondó, a szerep marginális, de *Bohémia és az Establishment feltételezik és kiegészítik egymást*.

A peremre szorult, kihullott avantgárd az establishment egész értékrendjét, morálját, uralmi módszereit tagadja, akár a maga teremtetten magányba vonul, akár folyóiratot vagy pártot alapít. A lázadók nem megtúrt szerepüket, hanem helyzetüket, választott értékeiket és ethosukat tekintve marginálisak, ellenfelei a hatalomnak és a rendnek. Lengyel nem tesz különbséget a rend normális működését szolgáló komédiások és a lázadó-újító „szecessziósok” hajdani betörő haverjai és mai lázadó íróársai között. Ezért tűnhet bűnöző és komédiás énje színesebbnek, aki nyárspolgári konvenciók nélkül, szabadon mozoghat országok és életformák között, író énje viszont szegényesebbnek, földhözragadtabbnak vagy talán: *földhözköltöttebbnek*. De hát a lázadó-újító Lengyel nélkül nem lenne a mai megújulás sem, sőt a millenniumi kassza-fűró sem, és a millenáris Budapest hely- és életrajza is szegényesebb lenne.

Márpedig Budapest elbeszélő topográfiaja, felszérülésének, világvárosá válásának

nek regénye – ezt a szakmabeli kissé irigykedő csodálatával mondom –: *mestermű*. Pontos, szakszerű – szemléletes és otthonos. Ez a mi városunk, a mi otthonunk. „*Ez a mi reményektől csorduló szerelmes városunk*.” Lengyel a patrióta büszkeségével sorolja el a régi és az új utcákat, a régi és új házakat. Mind személyes ismerőse. Villamos hálózza be a várost, helyiérdekű visz ki a külvárosokba, fogaskerekű és sikló a hegyekbe. Itt jár Európa első „villamos földalatti vasútja”, működésbe helyezik a világ harmadik telefonhálózatát. És még mi minden épül! A Belváros kitarult, elkészült új hídjára a Fővám téren (ma: Szabadság híd), készülóban a legújabb, a plébániatemplom mellett, a mindmáig karcsú és mindmáig Erzsébet. A Lipótváros már túlhaladta a Hengermalmot, a Hagenmacher malmot, átcsapott a Tüköry-gáton, amelyből az impozáns Lipót (ma: Szent István körút) nőtt ki, és elérte a kültelken épült Pannónia, Erzsébet és Viktória malmot is. Házak sorakoznak a Zápolya utcában, a Visegrádi utca végén, a füstölgő gyáróriások tövében. A Terézváros benyomult a Ligetbe, ahol az ezeréves kiállítás palotái és pavilonjai készülnek. Mellettük az új múzeum és a Múcsarnok klasszikus épülete, az Emlékmű, az Andrássy út palotái. Bontják az Újépületet, a börtönkaszárnyát, helyébe már tervezik a Bankot és a Tőzsdét (nekünk: Televíziót), s a Duna-parton félíg készen áll, magaslik – ünnepi díszülésre felkészülten – az új Országház.

Honnan termett ennyi pénz, ennyi vállalkozó, honnan tódult ennyi ember? Lengyelt egy évszázad múltán, túl az életút felén is lenyűgözi a Város dinamizmusa és életerejje. Igaz, kicsit utánozza Párizst, belevegyül némi Bécs, és emlékeztet Chicagóra is, de „*igazából nem hasonlítható semmi máséhoz, csak önmagához. Egyetlen, véget nem érő búcsú, örök ünnep a kavargó, tarka tömkeleg*.”

A város, bár már a kilencvenes években meghaladta a félmilliót, a háború kitörésekor a milliót, s bár zsúfolt és zajos, mégis otthonos. A Nagykörúton át a Dunától a Dunáig, sőt még a jobb part lankáin, a Vízivároson, a Krisztinavároson s a Tabánon vissza a Fővámhoz fél nap alatt bejárható. S a Lánchídtól a Fürdő utcán és az Andrássy úton a Ligetig, majd a Stefánián a Lőversenyterig is csak egy kis séta. De otthonossá nem a terei és a park-

jai teszik. Budapestnek nincs Place de la Concorde-ja a Tuileriák kertjével, nincs Heldenplatz a Volksgartennel, s nincs Piazza Navónája Bernini szökőkútjával. Lengyellel csak a buzgó honszeretet mondathatja, hogy a miénk Európa egyik legfejlettebb és *legkényelmesebb városa*. Nem, Budapest lehetett sok minden „leg”, csak éppen nem a legkényelmesebb. Lengyel persze jól tudja ezt, hiszen gyermekkori evidenciaként élte meg a város tértelelen szűkösségét. Maga is írja, hogy a barokk fénykorában a budai pasa rezidenciája volt, hiányoznak a fejedelmi és a főúri kertek, parkok. Nincsenek tágas, kényelmes terei, ahol andalogni és üldögélni lehet.

Tér és ember viszonya nem latin mércével alakult. Pest, újjáéledésétől kezdve, mindig is zsúfolt volt, szűkös és sietős. A pestinek nem is volt érkező üldögélésre és andalgásra. Arra a keleti végen a Liget szolgált, a nyugati parton a budai hegyek, ha kirándulni kívánt. Köznapon a tereket közlekedésre és vásárra – (utóbb bevásárlásra) használta, s ha megfáradt, fogadóba, vendéglőbe, sörkertbe, kávéházba tért be, ahol híreket szedett fel, újságot olvasott, és szórakozott is. Pesten sietve építkeztek, és spórolósan. A pesti ember alakította ilyen praktikus funkcionálisra a terét, gondoljunk csak a Kálvin térre, a Rákóczi térre, az Oktogonra, a Berliini (nekünk: Marx) vagy a túlparti Széna (ma: Moszkva) térre, vagy a zsebkendőnyi parkocskára az elterebélyesedő kövidék zugaiban. (Pest-Budán 1851-ben 272 utcára 42 tér, 1913-ban 1276 utcára 93 tér esett.)

Lengyel is éppen kutyafuttában említi, mint közlekedési csomópontokat, a Kálvin tereket, az Oktogont, a Széna tereket, és nem véletlen, hogy egyetlen nagy térnél időz el, amelyet nem mi, hanem nekünk építettek, kényszerparádéra, a széles irdatlan teret, ahol annak idején a Nagy Vezér bronzszobrát ledöntötték. Sétára, andalgásra azóta sem használja pesti ember.

Talán ettől, hogy nem használjuk azt a Nagy Teret, hogy darabokra törölve, ördögűző talizmánként őrizzük ama bronzszobor repeszzeit, vagy talán a gyors, futós tömkelegtől, a kiskocsmáktól, vendéglőktől, kávéházaktól (nekünk: presszóktól), vagy talán a bennszülöttektől olyan otthonos, olyan sokarcúan emberséges ez a város, amely féltéke-

nyen őrzi és mindennap rombolja értékeit-hagyományait, amely egyszerre ékkő és pöcögödör, „*koldus és dúsgazdag, nagyszabású és kicsinyes*”. Teljesen megértem, hogy Lengyel szereti a Várost, otthonát, létének történelmi tereit, s különösen megértem, hogy *honvágya* van a millenáris Budapest után. A búcsúzó kasszafúró vallja meg, hogy a meghiúsult nagy vállalkozást nem érzi kudarcnak. „*Jó barátokat szereztem... Megtaláltam az enyéimet, végleg; ennél nincs több.*”

Bennem ugyan él némi kételkedés aziránt, hogy vajon valóban az „övéit”, legbensőbb kisközösségét találta-e meg, de végtére az izléseken és választásokon, ugyebár, nincs mit vitatkozni. Ifjú nagyapa korában Lengyel, meglehetősen, a *café chantant*-nak álcázott bordélyházakhoz, betörőkhoz, kalandorokhoz, prostituáltakhoz vonzódott volna. Az sem vitatható, hogy egy város térszerkezete, karaktere, társadalmának rajza alulnézetből is rekonstruálható, kiváltképp, ha *kritikus* jellemkép alkotása a cél. Még azzal is egyet lehet érteni, hogy a nagyvárosiasságnak egyik ismérve a bűnözés volt. Budapest tehát a századfordulón joggal büszkélkedhetett azzal, hogy három év alatt harminchat kasszabetörést regisztrált a rendőrség. Abban azonban már okkal kételkedem, hogy a bűnözés teremtette volna meg a modern nagyvárost. Komédiások és vagány legények, kasszafúrók és prostituáltak ugyanis nem teremtői, hanem teremtményei a nagyvárosnak.

Az előbb válaszolatlanul hagytam egy futólag közbevetett kérdést: honnan is termett ennyi pénz, ennyi vállalkozó, honnan tödült ennyi ember Pestre? Bizonyára nem a bűnözésből termett a város, és nem a bűnözőkből verbuválódott a tömeg. A könyvből – a millenáris Budapest életrajzából – egynéhány fontos réteg hiányzik. Kassza van, szupermodern Wertheim-készítmény; az is, aki megfúrja, csak az hiányzik, aki megtölti. Amíg a regény a „detektív” minősítés keretében marad, addig a hiány nem feltűnő, de amint a művelődéstörténet mezejére lép, nem kerülheti meg a kérdést, hogy kik is voltak az alapítók, a tervezők, az építők, és kik a használók.

Lengyel kifejezetten hajlik rá, hogy kalandorokban, bűnözőkben, bordélyosokban lássa a városteremtőket, a vállalkozókat. „*Különleges jelenség*” – írja a kétes éjjeli mulató tulaj-

donosáról. „Működésében a piac okos felmérését a társadalmi haladás elveivel vegyíti.” Tehát ideális vállalkozó. Kedves az Úrnak is: „Azon új erők képviselőjének tekinti Vad Ágneszt, melyek révén valami emberibb holnap szele suhintja meg a budapesti éjszakát.” Teljes tisztelettel Lengyel kiváló ter- rep- és lélekismerete iránt, ebben a kérdésben sem velem, sem a talán nem pontosan idézett Úrral nem tudok egyetérteni.

Ragaszkodnék ahhoz a konzervatív véleményemhez, hogy a várost az alapítók, a vállalkozó tőkések teremtették, habár másként, filiszterebb módon voltak zseniálisak, mint a kasszakirály és a bordélyház-tulajdonos. Városteremtők voltak a liberális mágnások, politikai vezérek, egy Andrássy Gyula, Podmaniczky Frigyes, Wekerle Sándor; továbbá jeles építésszek, feltalálók, mérnökök, újságírók, tanárok, művészek, a sokfelől idetódult munkások, a macskakövező építőmunkások. S a várostörténettel eljegyzett írótól, aki az izgalmas, fordulatos detektív regényt éppoly izgalmas művelődési regénnyé, *Bildungsroman*ná varázsolja, talán nem túlzás elvárni, hogy ne felejtse ki az alapító atyákat, az igazi vállalkozókat és újítókat, a fővárost egyesítő, magyar fővárossá fejlesztő és megtartó rétegeket.

Lengyel ismeri ezeket az alsó és felső régiókat. A grófokat még fiákeres korából, a nyomortanyák tízezeireit csavargásai idejéből. Gyakran meg is emlékezik róluk. „Itt van gróf és paraszt, a kanászok, a bojtárok, a hercegek, üstfoldozók és szántóvetők, parádés kocsisok, bocskoros oláhok, nagy kalapú tótok, örmények, szett-vett zsidók, urak, úrfiak és válogatott cigánylegények.” Leltár bizony ez, csak közhelyes, nem csoportosítás vagy jellemzés. Vagy egy bon mot az etnikai tarkaságról. „Utcai cipőtisztítók és árusok között”, éppúgy, mint „a vándormutatványosok között is tíz emberből három cigány, három zsidó, három tót.” A grófok meg az újságírók jószerint arról ismerzenek meg, hogy állandó konfliktusuk van, és sok pezsgőt isznak.

De hát hogyan olvadt össze ebből a bábeli keverékből a magyar főváros? Milyen kitüntetett szerepük volt benne a szorgos német polgároknak, iparosoknak, kereskedőknek, műszakiaknak? Milyen a nyüzsgő, loholó, izgékony, talantumos zsidóknak? Mivel járult hozzá a fővárosteremtéshez az arisztokrácia, a köztudatot és érzületet olyan markánsan meg-

határozó dzsentri és a hozzá idomuló „úri középosztály”?

Talán a detektív regény háttérrelrajzába, a kávéházak törzsasztalához is befértek volna ezek az alkotóelemek, a művelődéstörténetbe pedig mindenképpen beleillettek volna, hiszen a lipótvárosi bankok és középületek urai, a New York törzsasztalának européer „kengyel-futói”, a Szent Lélek éjszakázó, borgőzös lovagjai adták meg a város jellegét.

Íróknak és történészeknek egyaránt módszerbeli gondja a térben és időben párhuzamosan futó vagy egymást keresztező események elbeszélése. Nem könnyű feladat a térbeli egymásmellettséget és az egyidejűséget az elbeszélhető egymásutániség rendjében összefonni. Bonyolítja a feladatot, hogy a valóságos egyidejűségben mindig történeti különidejűségek élnek és hatnak egymás mellett. A múlt – különösen itt, ebben az eseménydús Közép-Európában – mindig velünk van, s mi a múltban. Lengyel mesterien oldja meg az egymásutánban építkező regény egyidejűségének szövéstechnikai problémáit. Elbeszélő módszere leginkább „pointillistának” mondható: mozaikkockáiban, paneljaiban nagy szín- és formaérzékkel váltogatja a millenáris évet és a mostot, sőt gyakran az egyes kockák, kövek is színjátékosok.

Az idősíkoknak, személyeknek, eseményeknek, az első „Nagy Szervezett Gyilkolás” előtti ösztökélő békének és a második utáni lebéklyöző békének egybejátszása – vigyázat: nem összemosása – éles, rideg fényben mutatja meg a különbségeket és a megőrzött azonosságokat. A regényből sok hasznos ismeretet és nem kevés okos tanulást meríthetünk. És még valami meleg érzelmi töltést is: otthonosabb lett, és megint a miénk a Város.

Talán örökölhető még valami a századforduló Magyarországból?

A kasszafúrás művészetének tökéletesítése után talán megtanuljuk egyszer a kasszatöltés művészetét is? S a közületi szintre emelt herdálás után csak meghonosodik majd a magánszférának visszaadott felhalmozás, a racionális gazdálkodás tudománya? A millenáris kiállítás egykori pezsgéséből, nagy alkotó lázából ma, a fanyar és kétkedő kalkuláció korában talán kölcsönözhető még egy enyhe hőemelkedés?

A „*valahol utat vesztettünk, hitet, várat, bizodalmat*” beteljesedett tényvalósága mellett talán felelevenedik a másik hagyomány is: az „és mégis” konok útkeresése?

De ez már valóban *egy másik* történet. Még megírandó.

Hanák Péter

REITER RÓBERT KÖLTEMÉNYEI NÉMETÜL

Reiter Róbert: Abends ankern die Augen Dichtungen. Aus dem Ungarischen vom Autor und von Erika Scharf. Anhang: Künstler, Gesellschaft, Kunstwerk

Kiadta és az utószót írta Max Blaeulich Wieser Verlag, Klagenfurt-Salzburg, 1989. 88 oldal

Reiter Róbert első magyar költeménye 1917. november 15-én jelent meg Kassák Lajos lapja, a budapesti *Ma* hasábjain, utolsó költeménye pedig 1925-ben, az időközben bécsi *Ma* tizedik évfolyamának második számában (a szám teljes egészében hiányzik az Akadémiai Kiadó hasonló *Ma*-kiadásából, valamint a PIM *Ma*-bibliográfiájából). 1917 és 1925 között mintegy negyven költeménye jelent meg a *Mában*, mellette rengeteg versfordítása és két tanulmánya. 1926-ban Kassák hazatér az emigrációból, és megindítja *Dokumentum* című lapját. Szerkesztőtársai: Déry Tibor, Illyés Gyula, Nádass József és Németh Andor. Ebben a rövid életű érdekes lapban jelent meg 1927 januárjában Reiter Róbert utolsó magyar nyelvű cikke, egy Le Corbusier-tanulmány fordítása. A ma kilencvenegy éves temesvári költő Robert Reiter néven publikált a két világháború között erdélyi német lapokban, majd 1945 és 1948 között kényszermunkásként dolgozott a Szovjetunióban. A fogságban elpusztult barátja, Franz Liebhard néven jelentette meg *SCHWÄBISCHE CHRONIK* című művét visszatérése után. Negyvenhat eredetileg magyarul írt ifjúkori költeménye 1989-ben, a költő kilencvenedik születésnapjára jelent meg németül. A kötet kiadó-

ja, Max Blaeulich költői formában meséli el Reiter újrafelfedezésének valóban nem mindennapi történetét. A párizsi *Magyar Műhely* és az Irodalomtudományi Intézet 1979-ben vasos kötetet jelentetett meg egy francia kiadónál *L'ACTIVISME HONGROIS* címmel, amely hazai irodalomtörténészek és művészettörténészek írásait tartalmazza francia fordításban. A párizsi magyar követség a könyv megjelenésének alkalmából fogadást adott, s a fogadáson jelen volt az a két úr (valószínűleg Robert Stauffer és Max Blaeulich), akinek a figyelmét Papp Tibor irányította Reiterre. Autóba ültek, és Párizsból Temesvárra hajtottak, hogy megkeressék Reitert. Megtalálták, a költemények is meglettek, s néhány év elteltével megjelenhetett ez a kötet. A negyvenhat költeményből harminchét megjelent a *Mában*, illetve a *Ma* különszámaiban. Az *ELSÜLLYEDT DAL* című költemény, amely – három sorral bővebb formában – a fordításban *GRASGEIGE* címmel szerepel, eredetileg az 1925 áprilisában megjelent 365 című röpiratban látott napvilágot. Nyolc költemény pedig – tudtommal – most kerül először az olvasóközönség elé (ezek magyar címét ezert nem ismerem). Két költemény (TRAUERZUG SCHLÄNGELT ZWISCHEN DEN STERNEN – GYÁSZMENET KÍGYÓZIK A CSILLAGOK KÖZÖTT; LANDSCHAFT UND MENSCH IN RÖNTGENLICHT – TÁJ ÉS EMBER RÖNTGENFÉNYBEN) Reiter saját korabeli fordítása. Négyet (STEIN; AGITATION – AGITÁCIÓ; AN ALLE – MINDENKIHEZ; DER TOD UND ICH – A HALÁL ÉS ÉN) Robert Stauffer és Zsuzsanna Gahse fordított németre, a többit pedig 1989 tavaszán Reiter Róbert közreműködésével a temesvári Erika Scharf. A kötet címe (ABENDS ANKERN DIE AUGEN) Reiter *A GYÜLÖLET ÉNEKE* című költeményének egyik sorát idézi (*Ma*, III [1918] 10. 110. o.): „*tudom – este vérző csillagok között horgonyoznak a szemeid [...]*”.

A költemények stílárisan három csoportot alkotnak. Ezt megjelenésük dátuma is szépen valószínűsíti. 1917 és 1919 között Reiter tizen-nyolc költeménye jelent meg a *Mában*, 1920-ban egy, 1921-ben pedig egy sem. Ekkor váltott először stílust, akár a Kassákhoz hú többi maista. Második stílusváltását mindössze négy költemény dokumentálja, amelyek a *Ma* IX (1924) évfolyamának 6/7. számában jelentek meg (VANNAK ÖSSZEVARRT [helyesen – a fordításból derül ki – ÖSSZETÖRT] EMBEREK; MELE-